

AZ EMBER ÉS A FÖLD

LUDWIG KLAGES

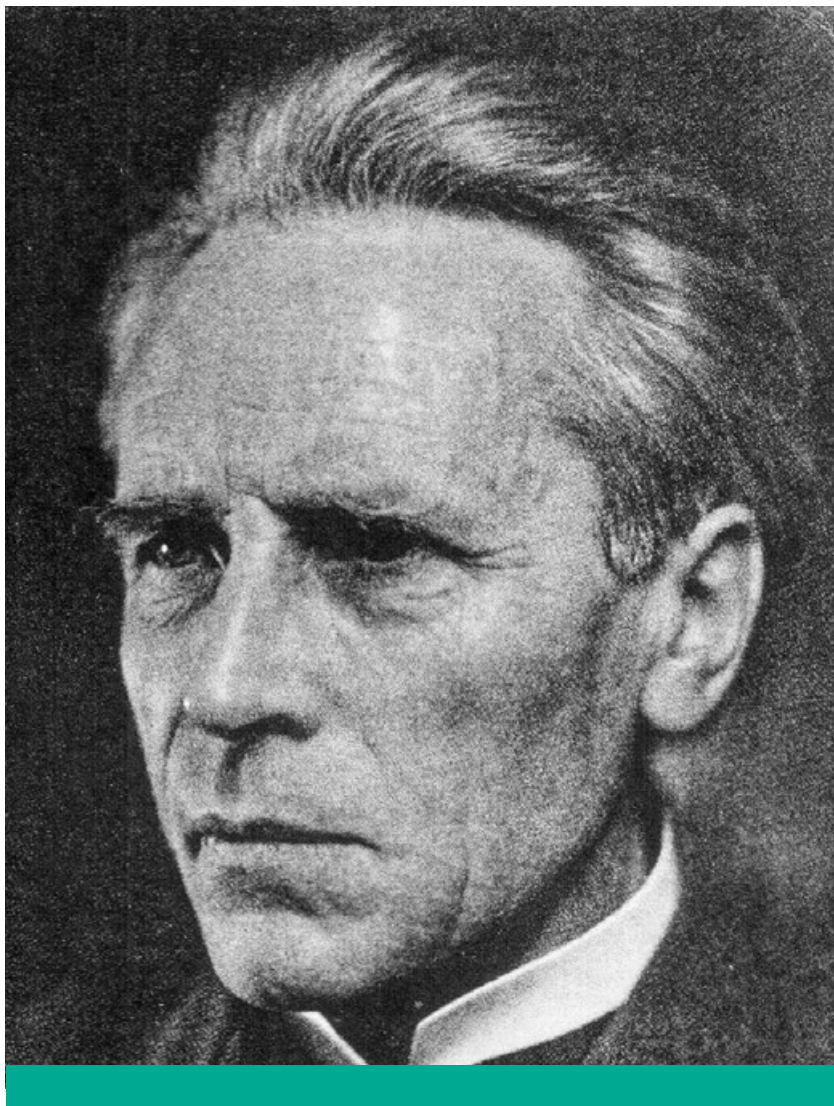
Minden kornak, kivált a mainak, megvannak a maguk hívószavai, amelyek dobpergésszerűen hirdetik a követendő irányzatot. Követőik halovány kételyeiket is képesek elkendőzni, és az egykoron pártatlanok újabb és újabb hadát maguk mellé állítani. A mai kor legerőteljesebb kifejezései a „haladás”, a „kultúra” és az „egyénség”, amelyek közül a haladás gondolata – önmagában a jelenkor sajátosságából adódóan – az utóbbi két fogalmat teljességgel áthatja és az uralkodó gondolkodásmód tekintetében is meghatározza azok jellemző színezetét. A haladás azt a jelentést hordozza magában, hogy fölényesnek érezzük magunkat, úgy a természeti népekkel, mint a megelőző történelmi korokkal szemben. S hogy mindez min alapul? Nem másból táplálkozik, minthogy a tudomány eddig sohasem látott magasságokba emelkedett, a technika képes uralni a természetet, amely elől az emberiség korábban tanácstalanul meghátrált, hogy az általános jólét módszeresen a Föld kimeríthetetlen erőforrásaiból fedezik, hogy a technika, mint egy távbeszélő éteri hulláma, hatol át téren és időn, és ráadásként zseniális feltalálók már a határtalan légteret is „meghódították”. E hitet megrögzötten vallók annak hanyatlásával egy időben aligha halnak ki, de a fiatalabb generációk megpróbálhatják fellebbenteni a fátylat e fenegető önámításról.

ELVESZETT PARADICSOM

Az okok még azok számára is mehökkentőek, akiket a „haladás” vezérgondolata okozta szörnyű következmények még nem értek utol. Az ókori görögök számára a lehető legmagasabb szintű kíváncsi a *kalokagathia* volt, vagyis az antik nevelési elv érvényesülése, amely egyszerre várta el az erkölcsösséget és a szép testi megjelenést, és amelyet az olimposziak testesítettek meg. A középkorban a cél a lélek üdvössége volt, amely alatt a lélek Isten felé való felemelkedését értették. Goethe emberének a tökéletes tartás, a képességek mesterei változtatása volt elsődrendű. Bármennyire is különbözőnek tűnnek ezek a célkitűzések, valamennyi elérése a boldogság beteljesülését jelenti. Azonban amire a haladó büszke, az nem más, mint a pusztá sikerek, az emberiség hatalmának növekménye, amelyet meggondolatlanul értéknövekedéssel azonosít. Erős kételyeket kell hát támasztanunk a tekintetben, hogy vajon a haladó méltó-e a boldogságra, vagy csupán az uralkodás tudata nyújtotta üres meglepedést ismeri? A hatalom önmagában minden értékkel szemben vak, csak úgy, mint az igazsággal és a joggal szemben, s ahol ezt még egyáltalán kénytelen megengedni,

* Először nyomtatásban megjelent: Diederichs Verlag, Jena, 1913. Vö. Ludwig KLAGES: *Mensch und Erde. Ein Denkanstoß*, nachwort von Robert WEBER, Matthes&Seitz, Berlin, 2013. Az 1913-ban elhangzott beszéd (*Grüßwort an den Freideutschen Jugendtag*) írott változatának tördelését megváltoztattuk, közcímekkel láttuk el, a kurzívázásokat és a szépirodalmi betétek jelentős részét elhagytuk vagy rövidítettük. (A Szerk.)

Ludwig Klages (1872–1956)
(Ludwig Klages: *Graphologische
Lesebuch*. J. A. Barth,
Lipcse, 1930)

ott nagy bizonyossággal a szépség és az élet vonatkozásában is vak. Számvetésünket jól ismert eseményekre alapozzuk.

A tudomány nagyságát elismerik, bármennyire is bizonytalanná teszik azt az esetleges cáfolatok, a technika jelentősége pedig minden kétséget kizár. De vajon melyek lehetnek ezek valódi gyümölcsei, amelyek alapján – akár csak a bölcs bibliai mondás szerint – mérhetővé válik az emberi tevékenység eredménye?

Nos, kezdjük hát az élet olyan megjelenési formáival, amelyek létezését sosem vitatták, azaz a növényekkel és az állatokkal! Az ősi népek egy elveszett „aranykorról” vagy paradicsomról álmodoztak, ahol is az oroszlán békésen él együtt a báránnyal, s a kígyó jövendőlvédőszellemként lakik együtt az emberrel. Valójában ezek nem csupán álmok voltak, bármennyire is próbálnak bennünket ennek ellenkezőjéről meggyőzni azok a hamis tanok, amelyek a természetet mindig csak mint a „létezésért folytatott gátlástalan harcot” vélik értelmezni.

Sarki kutatók arról számolnak be, hogy a pingvinek, rénszarvasok, rozmárok, fókák és még a sirályok is bizalmas barátságosságukról tesznek tanúbizonyságot az ember megjelenésekor. A trópusok úttörői fáradhatatlanul tárják eléink olyan, szinte érintetlen füves puszták képeinek sokaságát, amelyek legnagyobb csodálatunkra vadkacsák, darvak, íbiszek, flamingók, gémekek, gólyák, marabuk, zsiráfok, zebbrák, gnúk, antilopok és gazellák békés társaságát jelenítik meg. Teljesen tisztában vagyunk azzal, hogy az efféle tényleges szimbiózisok az egész állatvilágban és a Föld minden zugában jelen vannak. Azonban mindenhol, **ahol a haladás embere átvette az olyannyira áhított uralmat, ott a gyilkolást és a halál szörnyűségeit plántálja a világba.**

Mi maradt ránk például Germánia egykori állatvilágából? Medve és farkas, hiúz és vadmacska, bölény, jávorszarvas és őstulok, sas és keselyű, daru és sólyom, hattyú és uhu mind legendává váltak, még mielőtt a modern pusztítás háborúja elindult volna, amely végül még ennél is alaposabban „rendet teremtett”. A pusztítás során a nyulat, a fogolyt, az őzet, a fácánt és legfeljebb a vaddisznót leszámítva minden fajt kiirtottak, méghozzá azzal az esztelen kifogással, hogy számos állatfaj, úgymond, „kártékony”. Vadkan, róka, nyest, menyét, borz, vidra mind-mind olyan állatok, amelyekhez a legendák, ősrégi emlékeket fűznek. Sokuk már elsorvadóban van, vagy akár már teljesen el is tűntek; folyami sirály, csér, kormorán, vöcsök, gém, jégmadár, kánya, bagoly: ezek mind a gátlástalan üldözés áldozatai, akárcsak a Balti-tenger és az Északi-tenger fókatelepei, amelyek szintén a megsemmisítés martalékává váltak.

Több mint kétszáz olyan német várost és falut ismerünk, amelyek elnevezése a hódokhoz kötődik. Mi egyébként lenne ez ékes bizonyítéka, mintsem annak, hogy egykoron a szorgos rágcsló elterjedésének nem volt akadálya? Napjainkban már csak elenyésző számú maradvány hódkolónia lelhető fel: az Elba mentén Torgau és Wittenberg között, amelyek kellő törvényi védelem nélkül már rég eltűntek volna! Ugyan ki ne érezne félelmet bájos énekeseink, a vándormadarak évről évre egyre gyorsuló csökkenésétől. Alig egy emberöltő előtt még a városok kéklő ege is a fecskék zsongásával volt telve, olyan hangnak tűnt ez, amelyet áthat a messzeség és a vonulási ösztön nesze. Annak idején München egyik elővárosában nem kevesebb mint háromszáz lakott fészket számoltak, ám ma már talán csak négyet, ötöt találunk. Még vidéken is rettentő csönd honol, s már nem halljuk „számtalan pacsirta” szárnyának suhogását harmatos reggeleken, mint Joseph von Eichendorff¹ lelkes költeményeiben.

Nagy szerencsének számít, ha egy elhagyatott erdei ösvény mentén, a napos tisztásról újra meghalljuk a fűrj légies és vészjóslo hívását, amely korábban német területek ezreit árasztotta el, és úgy a nép, mint a költők alkotásaiban tovább él. Szarka, harkály, sárgarigó, cinege, rozsdafarkú, poszáta, fülemüle – olybá tűnik, mind feltartóztatlanul eltűnnek.

A HALADÁS CSÓDJE

Kortársaink többsége nagyvárosokba van összezárva, ifjú koruktól kezdve füstölő kéményekhez, lármás utcazajhoz és világos éjszakákhoz szoktak, már nem is tudják tehát reálisan értékelni a táj szépségét, az egyszerű krumpliföld látványát is a természettel azonosítják, s már az is nagyfokú meglepődéssel tölti el őket, ha a faszorcsenevész fáin néhány seregély vagy veréb csicsérgését hallhatják. Ám amint a német táj mintegy hetven évvel ezelőttihez hasonlatos illata és csengése megérinti a sivár lelkeket, úgy kerülnek elő rögvest a „gazdasági növekedésről”, a „haszon” követelményéről, a kulturális folyamatok elkerülhetetlen szükségességéről szóló frázisok, hogy az intő kifogásokat elűzhessék.

Ha gyűjtsünk most figyelmen kívül, hogy mi jogosítja fel a satnya hasznosságot az elkészerítő pusztításra és mi avatta minden cselekedet legfelsőbb alaptételévé. Azt sem akarjuk ismételtetni, ami hamarosan köztudottá válik, vagyis hogy **sehol sem tudta az ember sikeresen korrigálni a természetet**. Ott, ahol az énekes madarak eltűnnek, mértéktelenül szaporodnak el a vérszívó rovarok és a kártékony hernyók, amelyek néhány nap leforgása alatt egész szőlőhegyeket és erdők sorát képesek letarolni; ahol az ölyvöket lelövik és a keresztes vipérákat kipusztítják, ott jön az egérvész, és a beporzáshoz elengedhetetlen poszméhek fészkeinek megsemmisítésével tönkremegy a lucerna is. A komolyabb ragadozók korábban a vadak természetes szelekciójáról is gondoskodtak, mára viszont a beteg egyedek túlszaporodása miatt a vadállomány is elfajzott, hiszen hiányoznak természetes ellenségeik. Így megy ez tovább, egészen az egzotikus országok sérült természetére mért egyre súlyosabb csapásokig, amelyek szörnyűséges járványok formájában veszik üldözőbe a „civilizált” európai embert. Példának

1 Német költő (1788–1857), a romantika utolsó kiváló képviselője Németországban, egyben német nyelvterületen a romantikus iskola legjelesebb és legnépszerűbb dalköltője. (A Ford.)

okáért megemlíthetjük a kelet-ázsiai pestisjárvány kitörését, amely alapvetően a fertőzéseket hordozó rágcsálók, például a szibériai mormota tömeges elűzésének köszönhető. De most mindezt mégis félretesszük, annak érdekében, hogy rávilágítsunk arra az egy, döntő pontra, hogy a haszonnak, amelyhez oly erősen ragaszkodnak, semmiféle köze nincs a fizikai létszükséglethez.

Amit a birodalmi német ember [*Reichsdeutsche*] sűrű erdőnek nevez, nem más, mint zsenge korban kitermelt rúd; az igazi természetes erdők azonban, amelyek már csak halk legendaként élnek, az egész földkerekségen a végüket járják. Az indiánok idejében egykoron legkiterjedtebb erdőkkel rendelkező szárazföld, Észak-Amerika már behozatallal kénytelen fedezni fa iránti szükségletét. Az olyan fakiviteli országok, mint amilyen Magyarország, Oroszország, Skandinávia és Kanada is, hamarosan kifutnak többletükből. A „haladó” népeknek a papírkészítéshez évente összesen háromszázötvenezer tonna fára van szüksége ahhoz, hogy átlagosan kétpercenként egy könyv, illetve másodpercenként egy újság jelenjen meg, ekkora méreteket öltött ugyanis a „civilizáció” papírtermékeinek előállítására. Bizonyítaná be végre valaki annak szükségességét, hogy az emberiséget feltétlenül többmilliárd silány újsággal, szennylappal és rémregényekkel kell elárasztani! Ha mégsem sikerül a bizonyítás, akkor ki derülne, hogy az őserdők irtása egyszerűen gyalázat.

Az olaszok partjaik mentén évi többmilliárd kimerült vándormadarat fognak be és ölnek meg kegyetlenül. Az így le vadászott mennyiség nemcsak saját fogyasztásukat fedezi, hanem az Angliába és Franciaországba történő kivitelnek köszönhetően az olaszok zsebének megtömésére is bőven elegendő. Számokkal egyértelműen kifejezve: 1909-ben egyetlen hajózálmánnyal hetvenkétezer, szűk ketrecekbe zárt élő fürjet vittek Angliába, ahol végül a szerencsétlen állatokat gyalázatos állapotban mészárolták le rajongóik számára. A Sorrentói-félszigeten csaknem félmillió élő madarat fognak be évről évre. Egyiptomban átlagosan mintegy hárommillió egyedet pusztítanak el évente, nem is beszélve a számtalan pacsirtáról, kerti sármányról, poszátáról, fecskéről és fülemüléről. Ezeket a tollas énekeseket nem az éhség csillapítása miatt, hanem a jólét és a haszonszerzés oltárán áldozzák fel.

Pusztán nyereségvágyból még ennél is rémesebb pusztítást végez a divatipar, vagyis néhány ördögi találékonysággal megáldott szabó és kereskedő. Íme, egy idézet a francia *Le Cri de Paris* magazinból: „A párizsi kalaposnők évente csaknem negyvenezer csért és sirályt dolgoznak fel. Egy londoni kereskedő az előző évben harminckétezer kolibrit, nyolcvanezer különféle tengeri madarat és nyolcszázezer pár különféle madártól származó szárnyat adott el. Erős a gyanú, hogy minden egyes évben közel háromszázmillió madarat áldoznak fel a női divat oltárán. Egyes országok, amelyek jellegzetességét éppen bizonyos madárfajok jelentették, teljesen elveszítették madárállományukat. Ahhoz, hogy az evező- vagy a pehelytollak megőrizzék ékességüket, csak elevenen szabad megfosztani a madarakat kultakarójuktól; ezért nem vadászpuskával ejtik el ezeket a szerencsétlen állatokat, hanem hálóval fogják be őket. Ezek az embertelen »vadászok« elevenen tépik ki a madarak tollát, és a divat ártatlan áldozatai kegyetlen kínokat állnak ki, mielőtt görcsös rángások közepette végre eléri őket a halál.” Észak-Amerikában több milliárd prémes állat, Szibériában megszámlálhatatlan sarki róka, coboly és hermelin esik a divatvilág túlkapásainak áldozatául. Balga módon a magát kulturáltként nevező emberiség állítólag gyűlöli az efféle embereket, mégis, miközben ez a hallatlan gyilkolás elárasztja a Földet, a nők bárgyún pompáznak a száználmas trófeákban. Nem szükséges külön hangsúlyozni, hogy valamennyi említett és még sok más állatfaj, köztük a színpompás paradicsommadár és a szépen sikló albatrosz is a kihalás határán van. Előbb-utóbb ugyanez a sors vár valamennyi állatfajra, ha csak az ember tenyésztéssel vagy háziasítással életben nem tartja ezeket.

1908-ban Koppenhágában a „nagyértékű és új módszerrel történő bálnahalászat céljából” létrehozta egy részvénytársaságot. Az új módszer lényege, hogy úszó gyárak segítségével a leölt állatokat azonnal fel is dolgozzák. A következő két évben félmillió, a Föld legnagyobb emlősének számító egyedet mészárolták le, és hamarosan elérkezik az a nap is, amikor a bálnák már csak a történelem és a múzeumok szereplői lesznek.

Az indiánok kedvenc vadászsákmánya, az amerikai bölény évezredekken keresztül szelte át a prérít. Ám alig, hogy a „haladó” európai betette a lábát a kontinensre, megkezdődött az állatok értelmetlen és borzalmas gyilkolása, így mára a bölényeknek végük. A nevezetes tragédia most épp Afrikában ismétlődik meg. Ahhoz, hogy az úgynevezett kultúrembert billiárdgolyókkal, sétatobgombokkal, finom fésűkkel, legyezőkkel, valamint hasonlóan rendkívül hasznos tárgyakkal lássák el, a párizsi kutató, Tournier legújabb számításai szerint nyolcszáz ezer kilogramm elefántcsontot dolgoznak fel évente. Ez a Föld legnagyobb állatai közül ötvenezer egyed lemészárlását jelenti. A legfrissebb hírek szerint attól a pillanattól kezdődően, hogy a Kongói Szabadállam feladta Lade körzet közigazgatását, egy brit vadásztársaság egy nyolcezer egyedből álló elefántcsordát – ideértve a nőstényeket és a borjakat is – kerített be és megszárolt le. Ehhez hasonló módszerrel és stílusban, kíméletlenül ölnek meg a trópusokon antilopokat, orrszarvúkat, vadlovakat, kengurukat, zsiráfokat, struccokat, gnúkat, a sarkvidéki területeken pedig jegesmedvéket, pészmatulkokat, sarki rókákat, rozmárokot, fókákat. Páratlan pusztítási orgiába fogott az emberiség, a „civilizáció” féktelen gyilkolási kényszerben szenved, s a Föld bőséges javai elsorvadnak az ember mérgező leheletétől. Így néznek ki tehát a „haladás” gyümölcsei!

A TÁJ LELKE

Jó szándékú, melegszívű férfiak az elmúlt tíz évben újra meg újra felemelték figyelmeztető hangjukat, természet- és szülőföldvédelmi egyesületekbe tömörülve próbálnak szembeszállni a veszedelemmel; a csapás eredeti okát és teljes horderejét azonban nem ismerjük. De mielőtt ebbe mélyebben belemennék, nézzük a további vádpontokat!

Nem szükséges eldöntenünk, hogy vajon az élet túlmutat-e az egyének világán, vagy hogy a Föld, mint ahogyan azt a régiek vallották, egy élő teremteny-e, vagy pedig (az új felfogás szerint) csupán az „élettelen matéria” egy érzéketlen darabja. Hiszen biztos állíthatjuk, hogy a folyók, tavak és tengerek, a felhők játéka, valamennyi táj növényeinek és állatainak sokasága – akár csak Noé bárkája – megrendítő egészként ölelik körbe az egyént, a világmindenséggel egybeszővődven. A sivatag magasztos kopársága, a magas hegységek ünnepélyessége, a végtelen legelők rabul ejtő mélabúja, a sűrű rengeteg titokzatossága, viharos tengerek partjainak lüktetése a bolygó hangviharának nélkülözhetetlen akkordjai. Beléjük ágyazódtak, vagy velük olvadtak össze az emberiség eredeti alkotásai. Akár a piramisok óva intő mondanivalója, a szfinxek, Egyiptom lótuszdíszítésű oszlopai, vagy a kecses kínai harangtoronyok, a hellén templomok világos tagoltsága, akár az északnémet parasztházak meghitt otthonossága vagy a határtalan sztyeppék tatár sátrai felé irányítjuk pillantásunkat, látni fogjuk, hogy együtt lélegeznek a tájjal, amelyen felépültek, és élnek tárják annak lelkét.

Ahogy az ősi népek is a föld sarjaiból származónak nevezték magukat, úgy tekinthetünk alakjuk és színük szerint mindent a földből sarjadónak, amit az ember alkotott, a lakóhelyektől, a fegyvereken, háztartási eszközökön, törökön, lándzsákon, nyilakon, fejszéken, kardokon, láncokon, csatokon, gyűrűkön, a formás és díszes edényeken át egészen a kancsóig, a réztálig, az ezerféle fonalig és szövetig.

Még az eddig elhangzottaknál is szörnyűbbnek, noha talán kevésbé javíthatatlannak tűnnek a „haladásnak” a lakott területek megjelenésére gyakorolt következményei. Széjjelszakadt az emberi alkotás és a föld közti összhang, évezredekre, akár örökre megsemmisült a táj ősi epikus jellege. Ugyanazok a nyers és szigorú vonalvezetésű vonatsínek, távíró drótok, magasfeszültségű vezetékek szelik át az erdőket és hegyidomokat, akár nálunk, akár Indiában, Egyiptomban, Ausztráliában vagy Amerikában járunk. Ugyanazok a sűrű négyemeletes bérkaszárnnyak sorakoznak egymás mellett, ahol csak a kultúr-ember „áldásos” tevékenységét kibontakoztatja. Csakúgy, mint nálunk, mást is „összekapcsolják” a földterületeket, vagyis téglalap és négyszög alakúra

darabolják azokat, betemetik az árkokat, formára nyírják a virágzó sövényt, lecsapolják a náddal körülvevett halastavakat; az egykoron buja vadonnak meg kell tisztulnia a kusza állapotoktól, katonás sorokba rendezve, a „káros” aljnövényzet áthatolhatatlanságától megszabadítva. A dús völgyek hajdan labirintusként kanyargó folyómedreit nyílegyenes csatornába rendezik; az áramlatoknak és vízeséseknek, legyen az akár a Niagara, áramtermelő állomásokat kell táplálniuk; a vízelvezető árkok mentén erdők nőnek, a gyárak mérgező szennyvize bepiszkítja a talajvizet. Röviden tehát: a szárazföld lassacskán úgy néz ki, mintha Chicago földművelési területekkel lenne tarkítva!

„Ó, Istenem! – kiáltott fel Achim von Arnim² még száz évvel ezelőtt – Hová tűntek az öreg fák, melyek árnyékában egykoron időztünk, rendíthetetlen hátrók ősrégi jelei, mi történt velük? [...] Szinte már teljesen feledésbe merültek, fájdalom járja át az embert, ahogy a gyökerekbe botlik. Ha egyszer a hegyormokról teljesen kiirtják a fákat, nem nő rajtuk újra fa; meg kell tennünk hát mindent, hogy Németországot ne tegyék tönkre!” Nikolaus Lenau ekképpen foglalta össze benyomásait a német tájról: torkon ragadták a természetet, míg nem valamennyi pórusból vér nem lövellt ki.³ Vajon mit szólnának ma ezek a férfiak? Talán Heinrich von Kleisthez hasonlóan legszívesebben ők is hátat fordítanának a Földnek, amelyet elfajzott fia, az ember annyira meggyalázott: „A városokban és vidéken még a harminc éves háború pusztításai sem okoztak akkora kárt a múlt örökségeiben, mint a gátlástalan, egyoldalú gyakorlati célok eléréseért folytatott modern élet túlkapasai.”

Ami azonban az úgynevezett turizmus természet iránti álszent kötődését illeti, talán aligha szükséges azokat a pusztításokat hangsúlyozni, amelyeket a világtól elzárt partok és völgyek „feltárása” következtében végeztek. Minderre hiába hívták fel a figyelmet újra és újra. Ernst Rudorff példaértékűen, már 1880-ban találóan megfogalmazta mindezt *A modern élet természethez való viszonyáról* című dolgozatában (újrayomtatásban megjelent a német *Zeitschrift für Heimatschutz* 1910. évi első számában), amelynek elolvasását mindenkinek nyomtatékosan ajánljuk.⁴

ÖNGYILKOS CIVILIZÁCIÓ

Mintha mindez nem lenne elég, a megsemmisítés dühe az emberiségen is végighúzza véres barázdáit. A természeti népek teljesen vagy majdnem kihaltak, mivel vagy leigázták, vagy kiéheztették őket, illetve a „haladás” ajándékainak – borpárlat, ópium, szifilisz – köszönhetően gyógyíthatatlan betegségekre kárhoztattak. Vége az indiánoknak, Ausztrália őslakosainak, a polinéz törzsek legjobbjainak; a legbátrabb néger népségek ellenszegülnek, s végül alulmaradnak a „civilizációval” szemben. Éppen most lehettünk tanúi annak, hogy Európa egykedvűen nézte végig, ahogyan a szerbek Európa utolsó fennmaradt őslakosait, albánok százait és ezreit ölték meg módszeresen. Ezen ősi népnek, a „sas fiainak” törzsi származása a bámulatos pelaszgokra vezethető vissza.

Nem tévedtünk, amikor a „haladás” mögött az üres hatalomvágyat gyanítottuk, és most már látjuk, hogy módszere a rombolás megszállottságában rejtőzik. **A haladás valójában az élet megsemmisítését célozza** a „haszon”, a „gazdasági fejlődés” és a „kultúra” ürügyén. Az élet valamennyi megjelenési formáját rongálja, erdőket irt, állatfajokat pusztít ki, eltörli az őslakos népeket; az iparosítás rányomta bélyegét a tájra, torzképet eredményezve. A haladás az összes maradék élőlényt megalázza, mint amikor a vágóhídra ítélt állatból pusztára lesz, hogy aztán valaki gátlástalan zsákmányolási szenvedélyének szabad prédájává válhasson. A haladás szolgálatában áll ugyanis a technika teljes tárháza, amelyet még ennél is nagyobb mértékben táplál a tudomány.

Itt álljunk most meg egy pillanatra. Hiszen az ember mégiscsak a természet része, méghozzá egyes vélemények szerint teljes mértékben hozzá tartozik,

² Német író (1781–1831), a heidelbergi romantika legfontosabb képviselője. (A Ford.)

³ Bánáti születésű osztrák romantikus költő (1802–1850). (A Ford.)

⁴ Német zeneszerző és a németországi természet- és szülőföldvédő (*Heimatschutz*) mozgalom alapítója (1840–1916). (A Ford.)

ami ugyan egy tévedés – mint ahogyan azt később látni fogjuk – mindenesetre még életben van, és *ha az étellel vitában áll, úgy végtére is saját magát vitatja*. Bizonyítékaink sora nem lehetne teljes, ha nem szemléltetnénk az ember önbomlasztását bemutató további példák sorát. A halottak listája, még ha csak a legjelentősebbeket is nevesítenénk, bőven meghaladná az elpusztult állatok sorát, ezért elégedjünk meg néhány taláalomra kiragadott főbb példával.

Barátok közt – Balról jobbra: Karl Wolfskehl, Alfred Schuler, Ludwig Klages, Stefan George, Albert Verwey, a csoportkép 1902-ben készült (Karl Bauer felvétele, Wikimedia Commons)

Hová lettek a népi ünnepek és szent hagyományok, a mítoszok és költemények évezredek óta kimeríthetetlen forrásai: a bő termésért tartott lovasfelvonulás, a pünkösdi menyasszony menete, a szántóföldeket átszelő fáklyás futás? Hová tűntek a bámulatba ejtően gazdag népviseleti ruhák, amelyek a népek lényét az adott tájhoz igazodva fejezik ki? A gazdag függelékekért, színes fűzőkért, hímzett mellényekért, fémveretes övekért, könnyű szandálokért, vagy a tógyszerű köpönyegekért, csavart turbánokért, lágyan libbenő kimonókért cserébe a „civilizáció” a férfiakat sűrű öltönyt, a nőket a legújabb párizsi divattal ajándékozta meg!

Hol marad hát végül a népdal, az ősrégi, örökérvényű dalkincs, amelynek ezüstös fátyla alatt felszejlik minden emberi tett és bűn? Esküvő és halotti tor, bosszú, háború és hanyatlás, lovak elbizakodottsága és kalandvágya, a lovasok hetykesége, gyermeki és anyai vágyak áramlottak és lélegeztek a fáradhatatlan dalokban, melyek lángra lobbantották a tettvágyat, s amelyek hamarosan mind feledésbe merülnek. Versek születtek, az emberek teli pohár mellett énekeltek tánc közben, búcsúzáskor és újratalálkozáskor, szenteléskor, varázslásnál,

fonókban, csaták előtt, az esetek ágyánál. Gúnyoló dalokkal tüzelték fel magukat, civakodásaikat dalpárbajban rendezték, hegységet, forrást, partot, háziállatot, vadat és növényt, a felhők vonulását és esőzést rendre árnyalt költéssel szőtték át. Számunkra ma már elképzelhetetlen, hogy még a munka is ünneppé válhatott. Nemcsak vándorlaskor vagy ünnepi eseményeken énekeltek, hanem az evezés ritmusára, súlyos terhek cipélésekor, hajók vontatásakor, hordó készítésekor, a kovács kalapácsolásának ütemére, vetéskor, csépléskor, magok őrlésénél, len tilolásakor, szövésnél, fonásnál.

De a „haladás” nem csupán csillapította a lángolást, el is fojtotta azt. De jaj, a halott ősi énekeket felváltották a slágerek, az operett dallamok, a kabaré édeskés bája, és az olyan ősi hangszereket, mint a spanyol gitár, az olasz mandolin, a finn kantele, a délszláv guszle, az orosz balalajka, mindenütt egyformán zongorára és gramfonra cserélték le. Ezek volnának tehát a „haladás” gyümölcsei! A haladás pusztító tűzvészként söpört végig a Földön, s ahol egyszer a helyszínt porig égette, ott többé semmi nem terem, míg emberek léteznek. A kiirtott állat- és növényfajok képtelenek újjáéledni, az emberiség rejtett melegsívűségét eltompították, a dalsokrokat és szent ünnepeket tápláló belső forrásokat betemették, s pusztán a lármás „szórakozás” hamis csillogásától megigézett, alattomos, rideg munkanap maradt. Semmi kétségünk nem lehet afelől, hogy **a lélek hanyatlásának korszakában élünk.**

Vajon hogyan is lehetnének ilyen körülmények között kiemelkedő egyéniségek! A technika mestereinek leleményességét és az ipari mágnások számítási tehetségét természetesen nem akarjuk lebecsülni, de még ha a hozzájuk hasonlókat az élő alkotóerővel egy szintre is emelnénk, egészen bizonyos, hogy így sem lennének soha képesek az életet tartalmasabbá tenni. A legalkalmasabb gépnek önmagában nincs jelentősége, csak akkor, ha a célt szolgálja, és a jelenkor legkiterjedtebb ipari szövetsége sem ér ezer év múltán már semmit, miközben Homérosz énekei, Hérakleitosz bölcs szavai, Beethoven zenei alkotásai az élet örökérvényű kincsei maradnak. Mily szomorúnak látszik most a költők és gondolkodók világa, melyet hajdan még jogosan dicsőítettek! Ki marad hát nekünk, ha a szellem és a tettek veteránjai végleg elhagynak: Burckhardt, Böcklin, Bachofen, Mommsen, Bismarck, Keller és Nietzsche a régi parázs utolsó fellobbanásához hasonlóan, nyomtalanul, utódok nélkül eltűntek! Kiüresedett a Parnasszus, a politika és a bölcsélet, a teljességgel elrothadt művészetről immár nem is beszélve.

A SIKER VALLÁSA

Ha a hétköznapi szintjére térünk át, rögtön lelepleződik az „egyén” és a „kultúra” semmitmondó elbeszélési módja. A legtöbben nem élnek, hanem csak léteznek, akár saját „foglalkozásuk” rabszolgájaként, gépiesen elhasználódnak a nagy üzemek szolgálatában, akár a pénz rabszolgáiként, eszméletlenségig a részvények és alapok számdelíriumának vonzásában, akár a nagyvárosi szórakozás mámorának rabszolgájaként; ugyanennyien érzik azonban az összeomlás és az egyre fokozódó örömtelenség nyomását is.

Sosem volt még ekkora és ennyire mérgező az elégedetlenség. Sokan gátlátalanul kisebb és nagyobb érdekcsoportokba tömörülnek, szakmák, népek, fajok, társadalmi rétegek, hitvallások ütköznek egymásnak a fennmaradásukért folytatott harcban, a szövetségeken belül ugyanakkor maguk a tagok – mint önző és buzgó egyének – ugyanígy harcban állnak egymással szemben is. És mivel az ember mindig saját állapotán keresztül értelmezi a világot, azt hiszi, hogy a természetben is züllött harcok folynak a hatalom megszerzéséért, jól sejti azonban, hogy a „fennmaradásért folytatott harcban” egyedül maradna. A világot egy nagy géphez hasonlítja, ahol a dugattyúknak mindig lüktetniük, a kereknek kattogniuk kell, hogy valahogy „energiát” állítsanak elő – e monizmussal a csillagok milliárdértéket szemtelenül az emberi *ego* pusztá talapzatává hamisítja és degradálja. Mint ahogyan régen a szeretetet, az áldozatkészséget, az isteni elragadtatást dicsőítették, úgy ma egyfajta sikervallásban hisznek s az elődök sírjain azt a törpehitet hirdetik, amelyet Nietzsche gúnya

bocsátott előre, amikor ezt mondatta a vaksin pislogó „utolsó emberrel” az *Imigyen szóla Zarathustrában*: „Feltaláltuk a boldogságot!”

Ezeknek a rendszereknek, szektáknak, irányzatoknak a sekélyes tévedései bizonyára nem lesznek hosszú életűek. A természet nem ismeri a „létezésért folytatott harcot”, csak az életről való gondoskodást. Sok rovarfaj elpusztul a párzási folyamatot követően – ilyen kevés hangsúlyt fektet a természet a fennmaradásra, ha csak hasonló módon terjednek tova az élet hullámai. Az éhség csillapítása iránti szükséglet készíti az egyik állatot a másik levadászására és meggyilkolására, s nem pedig a nyereségvágy, a becsvágy vagy a hataloméhség. Ezen a ponton egy akkora szakadék tátong, amelyet egyetlen fejlődéslogika sem lesz képes soha áthidalni. Egyetlen állatfaj sem irtott ki soha egy másikat, hiszen ha az egyik fajból túl sok egyed van, akkor a zsákmány fokozott ritkítása következtében az ellenségeknek elfogyna a tápláléka. A fajok lecserélődése óriási időtávlatokban ment végbe és bolygósztű okokra vezethető vissza, s az alfajok tartós elterjedését eredményezte. Több száz faj néhány emberöltő során történő kiirtása nem hasonlítható össze a dinoszauruszok vagy a mamutok kihalásával.

A fizika törvényeinek, mint például az energiamegmaradásának az átültetése az étellel kapcsolatos kérdésekre teljességgel esztelenség. Egyelőre nem állítanak még elő sejteket lombikban, de ha ez mégis megtörténne, akkor azt nem az „energiák” összekapcsolása révén érnék el, hanem azáltal, hogy a kémiai anyagok is életet rejtjenek. Az élet állandó megújulásra képes, ha ezt a képességet kioltjuk azáltal, hogy fajokat irtunk ki, a Föld egyszer és mindenkorra szegényebb lesz, az úgynevezett energiamegmaradás ellenére is.

De ahogyan már említettük, az ehhez hasonló tévtanok el fognak tűnni, azonban a valós események lefolyásának következményei, melyeket még egy tanítás sem sejt, megmaradnak. Pillanatok alatt alátámasztást nyer azoknak a véleménye, akik a lezajlott rombolást átmeneti állapotokkal együtt járó mellékhatásként állítják be, amelyet újjáépítési tevékenység követ majd. Ezzel el is jutottunk egy folyamat következményének jelentéséhez, amelyet „világtörténelemnek” hívnak.

EMBERKÖZPONTÚ GONDOKODÁS

Alaposan tévedünk, ha azt gondoljuk, hogy a „világos elme” teljesítményeként értelmezhetjük a haladást. Fel kell hát adjuk azt az ártalmatlan nézetet, hogy a felismerések az értelmiségiek által keletkeznek, és minden további utód az előző generációk örökségéből gyarapítja tudását és képességeit. A szokásos előítéletek szerint a görögök nem voltak jártasak a fizika tudományában, s ezért nem tudtak táviratozni, vezetékeket fektetni, rádiójeleket továbbítani. Mégis olyan páratlanul szép és kifinomult módon építettek szentélyeket, faragtak szobrokat, csiszoltak drágaköveket, ahogyan az számunkra már nem adatott meg – nekünk, akik pedig bonyolult szerkezetek összeillesztésére is képesek vagyunk! Ők kísérletezések nélkül, mindennapi megfigyeléseikre támaszkodva a bölcsesség szentélyeit örökítették át, amelyek a napnyugati népek gondolkodásában másfél évezrede teljes mértékben – és még jelenleg is nagy részben – döntő szerepet játszanak. A Szókratész tanai szerinti erények némileg visszatérnek Kant kategorikus imperatívuszában, Platón ideái Schopenhauer esztétikájában élednek újra, a kémiai atomelmélet váza pedig még Démokritosztól ered. Mindezek alapján nem valószínűbb tehát, hogy nem alkalmatlanságuk, hanem ellenkező akarattuk miatt nem foglalkoztak a fizikával? Misztériumuk vajon nem azt sejteti, hogy talán eleve olyasfajta belátás képességének birtokában voltak, amelyet mi már nem tudtunk magunkévá tenni?

Lássunk egy további példát! A kínaiak ősi népe még ma sem ismerné a modernkori találmányokat, ha nem kényszerítettük volna rájuk. Vegyük csak elő olyan nagy filozófusok írásait, mint Lao-ce vagy Li Jü-kou, akik két és félezer évvel ezelőtt éltek. Olyan bölcsességek tárulnak elénk írásaikból, amelyek mellett még Goethe is kontárnak tűnhet. Bizonyára azért nem rendelkeztek az ágyúkészítéshez, a hegyek szétrobbantásához, a mesterséges vaj előállításához

szükséges tudományos ismeretekkel, mert egész egyszerűen mindez nem is érdekelte őket. Az emberiség céljai határozzák meg és irányítják a felismerések érdekében tett törekvéseket, és csak ennek mentén érthetjük meg a célokat.

Ahhoz, hogy az újkor haladó kutatásait bevethessék, nagy pálfordulásnak kellett bekövetkeznie, amelynek gyakorlati megvalósulását kapitalizmusnak hívják. **A mai gondolkodó ember számára nem kétséges, hogy a fizika és a kémia fényes vívmányai egyedül a tőkét szolgálják;** emellett azt sem lenne nehéz bebizonyítani, hogy magukban az uralkodó tanokban is jelen van

ugyanaz az irány. Az újkori tudomány megkülönböztetően különleges teljesítménye, hogy a szépséget, a méltóságot, a lelkesedést, a bájt, a meleget, az anyaságot annak az öntelt, értékektől mentes hatalomnak áldozza fel, amely a pénztulajdonban testesül meg. Ezért alkották meg a mammonizmus, azaz pénzimádat szót. Arra valószínűleg csak néhányan jöttek rá, hogy ez a Mammon egy valós lény, aki az emberiséget arra használja fel, hogy a Földön kiirtsa az életet.

Ha már a „haladás”, a „civilizáció”, a „kapitalizmus” egyetlen vezérlő iránynak csupán különböző oldalai, úgy ne felejtjük el, hogy ezek kizárólagos viselői a kereszténység népei.⁵ Csak ők halmoztak találmányt találmányra, ők virágoztatták fel az egzakt, akarom mondani számszerűsített tudományt, gátlástalan terjeszkedési vágyuk pedig arra készítette őket, hogy a nem keresztény fajokat szolgáskorba sodorják és az egész természetet tönkretégyék. A világtörténelmi „haladás” okai tehát leginkább a kereszténységben keresendők. Ugyan a kereszténység mindig is a „szeretetről” prédikált, ha azonban közelebbről megvizsgáljuk, rájövünk, hogy valójában csak a rábeszélés megszépítő szavaival egy „feltétlenül tisztelned kell az embert” típusú szeretet ez, még hozzá kizárólag a teljes természettel való istenített szembenállás viszonylatában. A kereszténység az emberiség iránti tisztelet, illetve az „emberiesség” fátylával elkendőzi, amit valójában jelent: hogy valamennyi maradék élet értéktelen, kivéve, ha az az embert szolgálja! „Szeretete” annak idején nem akadályozta meg a természettisztelő pogányok gyilkos gyűlölettel történő üldözését és nem akadályozza ma sem a gyermekies népek szent hagyományainak gógös mellőzését. Mint ismeretes, a buddhizmus tiltja az állatok megölését, mivel tanai szerint az állat is ugyanannak a teremtésnek a lényé,

mint az ember; ha egy olasz elé ilyesféle kifogással állnánk, miközben állatokot kínoz halálra, annyit válaszolna, hogy *senza anima* [lélek nélküli] és *non è cristiano* [nem keresztény], ugyanis a hívő keresztény számára csak az embernek lehet létjogosultsága.

A régi korok emberének istenféltő jámborságát, amely ennek a tannak lényege volt, és amelynek csírái ma is a nép régi világának kis zugaiban ott lakoznak, a kereszténység nem engedte érvényesülni zászlóvivői körében, viszont ösztönözte és hagyta, hogy a világot elsötétítő hatalom által hátborzongató

Ludwig Klages:
Mensch und Erde.
Matthes&Seitz, Berlin, 2013.

5 Ez és a következő bekezdés Klages nietzscheánus felfogásának és a beszéd színhelyének tudható be. A 20. század elejének német neoromantikus köreiből divatos keresztényellenesség ez esetben azonban inkább annak kifejeződése, hogy az ember szándékosan elszakította magát a Föld egészére kiterjedő biotikus közösségtől, világfelfogása emberközpontú lett, és globális méretekben kezdett el gondolkodni és cselekedni. Az igazságtalan megállapításokat tartalmazó passzusokat (amelyekkel szemben az igazság az, hogy a kereszténység számos elterjedése előtti kultuszt őrzött meg és integrált magába) éppen a kereszténység teológiai, filozófiai és etikai talaján álló *teremtésvédelem* semlegesítheti. (A Szerk.)

felsőbbrendűségi mánia burjánozzék, amely az élet legvéresebb vétkét is megengedi, sőt szükségszerűnek is tartja azt, amennyiben az az emberi „hasznot” gyarapítja. A kapitalizmus, annak úttörőjével, a tudománnyal együtt valójában a kereszténység által jött létre, az egyház ennek megfelelően csak egy érdekszövetség és az isteniességtől megfosztott erkölcsiség „Mononja”, éppen egyet jelent az étellel harcban álló énnel, amely a szellem egyetlen istenségének nevében háborút üzent a világ megszámlálhatatlan isteneinek. Napjainkban ez éppenséggel a mindenség elvakult gondolatával egybekapcsolódván történik, míg hajdanán legalább az igazsághoz híven fenyegetően ítélkező magatartással szálltak szembe a mindenséggel.

Aki azonban többnek vélte magát, amikor a virágokat sárba taposta, kiderült, hogy nem más, mint az az ember, akit számító birtoklási szándék vezérel és az istenek, akik elválasztották őt az élet fájától, annak az érzéki világnak az örökké változó lelkei, amelytől az ember elszakította magát. A példás ellenségeskedésnek, amelyet a középkor önostorozó módon belsőleg táplált, láthatóvá kellett válnia, amint elérte célját: felszámolni az ember és a föld lelke közötti összefüggést. Véres csapásai során számos embertársával szemben ugyanazt követi el, mint amit korábban saját magával szemben: a világtól elszigetelődő szellemiség hazátlan fölényéért **fömládozza az élet sokféleségével és kimeríthetetlen bőségével való összefonódást**. Az ember összeveszett a bolygóval, amely világrahozta és táplálja, elzárkózott az összes csillagisméltlódó körforgásától, mert egy olyan vámpírszerű hatalom megszállotta lett, amely a „szférák énekébe” metsző hangzavarként hasított bele. Ezen a ponton azonban világossá válik, hogy a kereszténység egy jóval régebben indult folyamat csupán egyetlen fejezete, amely hosszas előzmények hirtelen lezárását biztosította és amely Európa számára a jövő útját kijelölte.

LÁZADÁS A VILÁG ELLEN

Az az erő, amely az ember által a világ ellen lázad, pont olyan régi, mint a „világtörténelem”! A történelemnek nevezett fejlődési folyamat, amely kivezet a történés körpályájáról, s amely nem hasonlítható össze egyéb élőlények sorsával, abban a pillanatban veszi kezdetét, amikor az ember számára megszűnik a „paradicsomi” állapot és váratlanul elhidegült tekintettel kint áll a kijózanító fényben, elszakítva a növények, állatok, vizek, felhők, sziklák és csillagok nem tudatosult összhangjától.

Szinte valamennyi nép mondái vélhetően már az őstörténeti korra visszavezetve véres harcokról tesznek tanúbizonyságot, amelyek új rendet teremető „naphősök” és a khthonikus,⁶ végzetes erők között dúlnak, akiknek sorra le kell sülyedniük a sötét alvilágba. Mégiscsak egy jezsuita volt az, aki a keresztény megváltó életútját taglalván a tények különös, ámde tanulságos elferdítésével oly módon jelenítette meg a görög Héraklész tetteiről szóló mondát, hogy a feltételezett lopás vádja kerekedjen ki belőle. Azonban annak az újjáteremtésnek, amellyel a „történet” elkezdődik, mindenhol ugyanaz az értelme: a lélek fölé emelkedik a szellem, az álom fölé a felismerő éberség, az élet fölé – amely keletkezik és elmúlik – az állhatatos szolgálat. A szellem kibontakozásának évekredekkel ezelőtt elkezdődött fejlődési folyamata során a kereszténység csak az utolsó és döntő fok volt, tehát az a fejlődési lépcső, amely kivezetett a még eszméletlen felismerés állapotából, a sziklához láncolt Prométheusz állapotából, akit Héraklész kiszabadított. Nyilvánvalóvá vált, hogy az élet szférájába betört egy másvilági hatalom.

Az egyetlen, amit tehetünk, hogy felnyitjuk a szemeket. Ne tévesszük többé össze az élet és a szellem hatalmát az értelem és az akarat hatalmával. Be kell látnunk, hogy a racionális akarat lényéhez hozzátartozik a májá fátylának darabokra szaggatása,⁷ és hogy az emberiségnek, amely egy ilyen akaratnak adta

6 A khthonikus istenek azok a halálhozó istenek a görög mitológiában, amelyek az alvilágot képviselik. (A Ford.)

7 A májá (māyā) az indiai filozófiában használt fogalom, jelentése: illúzió. A májá tágabb értelemben az anyagi létre, a fizikai valóságra is utal. (A Ford.)

át magát, vak dühében saját anyját, a Földet is el kell pusztítania, míg minden életet, a saját magáéval bezárólag, ki nem szolgáltat a semminek.

Egyik tanítás sem képes visszahozni azt, amit már elveszítettünk. A visszafordulást egyedül a belső élet fejlődése tenné lehetővé, amelynek előmozdítására az ember képtelen. Fentebb említettük, hogy az ősi népeknek nem állt érdekében, hogy kísérleteken keresztül felderítsék és gépeknek szolgáltatassák ki a világot, amely végül ravaszul önmagát is legyőzné; mindezt, akár a gonosz tetteket, a pokolba kívánták volna. Erdő és forrás, szikla és barlang az ősi népek számára tele volt szent élettel; a magas hegycsúcsokról istenek vihara ereszkedett alá (éppen ezért s nem pedig a „természet iránti szeretet” hiánya miatt nem mászták meg azokat), zivatar és jégeső fenyegetően vagy biztatón szálltak be az ütközetek játékába. Amikor a görögök átkeltek egy áramlaton, önkényük megbocsátásért a folyó istenéhez könyörögtek és italáldozatokat ajánlottak fel, az ősi Germániában pedig véresen bűnhődni kellett a fák meggyalázásáért. A bolygó áramlataitól elidegenedvén a mai ember mindezekben csak gyerekes babonát lát. Elfelejt, hogy az intő fantáziák a belső élet fájának elszálló virágai voltak, amely a tudományánál mélyebb tudást rejtett, mégpedig a mindent összekötő szeretet világot teremtő, egybeszövő erejének ismeretét. Ha az emberiségben újra teremhetne ez a tudás, csakis akkor gyógyulhatnának be a szellem által anyagvilkos módjára ejtett a sebek.

CSODÁRA VÁRVA

Alig száz éve, hogy mint valami rejtett kutak mélyéről feltörő és számos szívben otthonra leő áramlat, az emberiség azoknak az ifjulelkű bölcseknek és költőknek felejthetetlen álmait hordozta, akiket félreértve „romantikusoknak” hívnak. Reményeik csalóák voltak, a vihar elült, tudásukat betemették, a dagály elapadt, a „sivatag terjed”. De hozzájuk hasonlóan készek vagyunk hinni a csodákban, és lehetségesnek akarjuk tartani, hogy egy eljövendő generáció mégis megvalósíthatónak tekinti a reményeket, amelyek beteljesüléséhez kapcsolódóan a látnoki képességekkel megáldott Eichendorff *Sejtés és jelenkor* című művében a következőképpen ábrázolta az eljövendőt: „Számomra a jelenkor egy kiterjedt, bizonytalan szürkületnek tűnik! Fény és árnyék csodálatos tömegű, erős harca még döntetlen, sötét felhők vonulnak fel vészjósón, bizonytalan, hogy halált vagy áldást hoznak, alattuk a világ tele hangtalan várakozással. Üstökösök és csodálatos égi jelek mutatkoznak újra, ismét kísértetek jelennek meg éjszakánként [...] minden jel véres újjal egy nagy, elkerülhetetlen szerencsétlenség bekövetkezésére figyelmeztet. Ifjúságunk nem örvendhet gondtalan könnyed játékoknak, vidám nyugalomnak, mint apáink, az élet komolysága bennünket korábban ragadott el. Harcban születtünk és harcban fogunk legyőzve vagy diadalmasan meghalni. Képzületünk varázslatos füstjében egy háborús kísértet jelenik meg, felpáncélozva, sápadt halotti arccal és véres hajjal [...] Elveszett, akire az idő felkészületlenül és fegyvertelenül talál rá. Aki [...] szívesen kibékülne a világgal, azt mondja magának Hamlet királyfihoz hasonlóan: »Én születtem helyre tolni azt!«⁸ A világ újra kizökkent, hallatlan harc kezdődik régiek és újak között, a szenvedélyek, amelyek most leplezve osonnak, elvetik lárváikat [...]. Végezetül csodáknak kell történniük, míg végre az új, de örökrégi nap áttör a borzalmon. Aztán a vilálmok már csak fent a magas hegyeken cikáznak, fehér galamb repül át a kék égen, és a Föld könnyesen, mint egy megszabadított szépség, új glóriában emelkedik ki.” ■

(Fordította: Hárshgyi Zsuzsanna)

8 Arany János fordítása. A német eredetiben így szól az idézet: „Hass, hisz azért jöttem világra, hogy helyre tegyem azt!” (A Ford.)